

DOI: 10.7596/taksad.v7i5.1495

Citation: Habergetiren, Ö., & Koçyiğit, Y. (2018). Ebu'l-Abbas es-Serûcî'nin Nefehâtu'n-nesemât fî vusûli ihdâi's-sevâbi li'l-embvât İsimli Risalesi Tahric, Tahlil ve Tercüme. Journal of History Culture and Art Research, 7(5), 760-781. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1495>

**Ebu'l-Abbas es-Serûcî'nin *Nefehâtu'n-nesemât fî Vusûli İhdâi's-sevâbi li'l-embvât*
İsimli Risalesi
Tahric, Tahlil ve Tercüme**

**The Article of Abu'l-Abbas as-Seruci *Nefehatu'n-nesemat fî Vusuli İhdai's-sevabi li'l-embvat* -
Determining the Sources of Hadith
Analysis and Translation**

Ömer Faruk Habergetiren¹, Yakup Koçyiğit²

Abstract

Ebu'l-Abbâs es-Serûcî is a Faqih that has worked as the Kâdi'l-kudât (Head Jurist) in the capitol of Egypt, Cairo, for long years. During his years of work, he kept his connection with teaching and learning and wrote many books. He became famous for his commentary(Sharh) el-Gâye that he wrote on Merginânî's el-Hidâye. which is considered to be one of the central sources in the Hanafi madhab. Among the authors many books in many different fields are also risalahs (small books) that he wrote to answer certain questions directed to him. One of these risalahs is *Nefehâtu'n-nesemât*.

The author speaks on the topic of reading Qur'an for those who passed away and bestowing the reward to them. He tries to prove the permissibility of this practice, which, to this day, is still argued among the Fuqaha. In his work the author includes verses of Qur'an and hadiths that form the basis for this issue regarding fiqh. He also includes sayings of other people and dreams that cannot be seen as evidence.

The author's claim that there is *ijma* (unanimity) regarding this issue can be understood to mean that the Muslim community broadly accepts this practice. The hadiths that are given as evidence are mostly from sahih(reliable) sources but there are also those who are deemed *da'if* (weak) or *mawdu'* (fictitious). The dreams in general and the saying of those who are not among the Fuqaha can be seen as an intention to support the matter. From the verses of Qur'an and the hadith in the text we can understand that this practice was considered within the concept of dua(prayer) and was performed in every community since the Sahabah (the companions of the Prophet-p.b.u.h-) and became a tradition and that we should not reject it altogether.

In this work the risalah was analysed, the hadiths that are used are evaluated and their sources are determined. The original Arabic text and the translation are also given in the appendix.

Keywords: Seruci, Nefehat, Quran, Death, Tomb (Grave), Prayer, Recompense.

¹ Dr. Öğr. Üy. Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Karabük, Türkiye. E-mail: ofhabergetiren@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üy. Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Karabük, Türkiye. E-mail: yakupkocyiigit@karabuk.edu.tr

Öz

Ebu'l-Abbâs es-Serûcî uzun yıllar Mısır ve Kahire'de Kâdi'l-kudâtlik (Baş kâdılık) görevinde bulunmuş bir fakihdir. Görev yaptığı sürede eğitim-öğretim hayatından kopmamış, pek çok eser telif etmiştir. Hanefi mezhebinin temel kaynakları arasında yer alan Merginânî'nin *el-Hidâye* kitabı üzerine yapmış olduğu *el-Gâye* isimli şerhiyle meşhur olmuştur. Farklı konularda telif etmiş olduğu eserleri arasında kendisine sorulan sorulara cevap vermek amacıyla yazmış olduğu küçük risaleler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi de *Nefehâtü'n-nesemât* adlı risaledir.

Yazar, risalede vefat eden kimseler için Kur'an okuma ve sevabını onlara bağışlama konusunu ele almaktadır. Günümüzde de İslam hukukçuları arasında tartışmalı olan bu konunun caiz oluşunu ispat etmeye çalışmaktadır. Eserde konunun dini-hukuki alt yapısını oluşturan ayet ve hadislere yer verilmiş ayrıca bir delil olarak nitelendirilemeyecek kişilere ait söz ve rüyalar da nakletmiştir.

Yazarın bu konuda görüş birliği (icma) bulunduğu iddiası, Müslümanlar arasında genel bir kabulün bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Delil olarak gösterilen hadisler genelde sahih olarak kabul edilen kaynaklarda yer almaktadır. Bunlar arasında hadis otoritelerince zayıf ve mevzu olarak nitelenenler de bulunmaktadır. Rüya ve hukukçu olmayan kimselerden nakledilen sözler ise konuyu destekleme tarzında düşünülebilir. Metinde yer verilen ayet ve hadislerle bu konunun dua kapsamında değerlendirildiği, sahabe döneminden beri her toplumda uygulanarak örf haline gelen bu davranışın tamamen ret edilmemesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada eser tahlil edilerek, kaynak olarak kullanılan hadislerin tahric ve değerlendirilmesi yapılmış, Arapça metni ve tercümesi de ek olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seruci, Nefehat, Kur'an, Ölüm, Kabir, Dua, Sevap.

Giriş

İslam inanç sisteminde ölümden sonraki hayat, gayba iman konuları arasında yer alır. Kur'an ve Hadislerde ölümün son olmadığı aksine yeni bir hayatın başlangıcı olduğu bilgisi bulunmaktadır. Ölümü takip eden süreçte kişi, dünya hayatında yapmış olduğu davranışların karşılığını görür. Buna göre göre kabir "*Ya Cennet bahçelerinden bir bahçe veya Cehennem çukurlarından bir çukur*" olur.³ Yine kişinin vefatıyla kapanan amel defteri -hadislerde ifade edildiği şekilde- faydalanılan ilim, dua eden salih evlat ve sadaka-i cariyeye kalemlerinde kıyamete kadar açıktır.⁴ Bu inanca sahip olan Müslümanlar vefat eden yakınları için farklı şekillerde hayırlar yapar, dua ederler, bunlar arasında Kur'an okuma da bulunmaktadır.

Vefat eden kimseler için Kur'an okunması ve sevabının bağışlanması, bunun neticesinde mükâfatın arttırılıp, cezanın affedilmesi veya hafifletilmesi konusu İslam âlimleri arasında tartışılmış, farklı yaklaşımlarda bulunulmuştur. Bunu onaylayıp destekleyenler bulunduğu gibi karşı çıkıp ret eden kimseler de bulunmaktadır. Reddenlerin "*İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır*"⁵ ayetinden hareketle dünya hayatının sona ermesiyle amel defterinin kapandığı, şefaatin olmadığı ve ceza-mükâfatın şahsiliği gibi akli

³ et-Tirmizî, Muhammed b. İsmail (1998). *Sünen*, (th., Beşşar Avvad Ma'ruf), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Sifeti'l-Kiyame, 26; et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed (t.y.). *Mu'cemü'l-evsat*, (Thk.Tarık b. Uvedullah b. Muhammed ve Abdülmuhsin b. İbrahim el Hüseyî), Kahire: Dâru'l-Harameyn, c. VIII, s. 273.

⁴ Müslim, Ebu'l-Hüseyin ibnü'l-Haccac el-Kuşeyrî (t.y.). *Kitâbü's-sahîhu'l-müsned*, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut: Dâru ihyâ't-türâsi'l-Arabî, Vasiyyet 14.; Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî (2009). *Sünen*, (thk. Şuayb el-Arnaud), Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, Vesâyâ, 14, Ahmed b. Hanbel (2001). *Müsned*, (Thk. Şuayb el-Arnaud ve Adil Mürşid), Müessesetü'r-risâle, c. XIV, s. 438.

⁵ Necm, 53/39.

gerekçeleri bulunmaktadır. Kabul eden tarafın da ayet ve hadis metinleri yanında farklı istidlalleri de bulunmaktadır.

Bu konular ilk dönemlerden itibaren fûru kitaplarında farklı başlıklar altında tartışıldığı gibi müstakil risale şeklinde çalışmalar da yapılmıştır. Bu risalelerden dördü, üzerinde herhangi bir tahkik/tahlil çalışması yapılmadan Şevket b. Rifkî Şehâltuğ tarafından Amman'da bir araya getirilerek yayımlanmıştır.⁶ Bu eserde çalışmaya konu edilen Mısır Hanefî Kâdi'l-Kudâtlarından ebu'l-Abbâs es-Serûcî'nin *Nefehâtü'n-Nesemât fî Vusûli İhdâi's-Sevâbi li'l-Emvât* isimli risalesi de yer almaktadır.

Risale yazarı, Ahmed b. İbrâhîm b. Abdulganî b. Ebî İshâk el-Harrânî es-Serûcî'dir. Künyesi Ebu'l-Abbâs, lakabı Şemsüddindir; 637/1238 tarihinde Harran yakınlarında Serûc (günümüzdeki adıyla Suruç) ilçesine bağlı Besûne beldesinde doğdu. Küçük yaşta Şam'a oradan da Mısır'a geçti. Kahire'de tahsil hayatını tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde ders vermeye başladı. İlme hâkimiyeti, özellikle hadis ve hukuk bilgisi dönemin idarecilerinin dikkatini çekti. 691-696/1292-1297 ile 698-709/1298-1310 yılları arasında iki dönem Kahire ve Mısır'da Hanefî mezhebi Kadi'l-Kudâtlığı görevinde bulundu. Bu görevden ayrıldıktan kısa bir müddet sonra 73 yaşında vefat etti, Karafe kabristanında İmam Şafii'nin kabri yanına defnedildi.⁷

Serûcî, pek çok telifi bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle *el-Gâye* isimli mufassal kitabı şöhret bulmuştur. Hanefî fakihî Burhanüddîn el-Merğînânî'nin (v. 593/1196) *el-Hidâye* isimli eserini şerh ettiği bu eser, sekiz büyük ciltten oluşmakta ve alanında yazılan ilk çalışma olarak bilinmektedir. Uzun süre emek harcadığı, bu eserini tamamlayamamıştır.⁸ Eserde, *el-Hidâye*'de kaynak (delil) olarak kullanılan hadisler tahrîc edilerek zayıf olanlar tespit edilmiş, konular nakli ve akli delillerle desteklenmiş, ayrıca hükümlerin illetleri belirlenmeye çalışılmıştır.⁹ Daha sonra bu kitap üzerine Kadî ebu's-Sa'âdât Sa'düddîn ed-Deyrî (v. 768/1463) tarafından musannifin usulüne bağlı kalınarak *Tekmiletü şerhi'l-hidâye li's-Serûcî (Tekmilü şerhi's-Serûcî ale'l-hidâye)* adında altı ciltlik geniş bir tekmile yazılmıştır.¹⁰ Bununla birlikte yazma halde on dört büyük ciltten oluşan bu eser, günümüze kadar basılmamıştır.¹¹ Yazıldığı dönemden itibaren mezhebin ana kaynakları arasında yer almış, daha sonra yazılan pek çok esere kaynaklık yapmıştır. Özellikle Hanefî mezhebinin temel kitapları arasında yer alan *Fethü'l-kadîr*, *Tebyînü'l-hakâik*, *el-Binâye şerhü'l-hidâye*, *Dürerü'l-hükkâm şerhü gureri'l-ahkâm*, *el-Bahrü'r-râik*, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye* ve *Reddü'l-muhtâr*'ın kaynakları arasındadır.

⁶ Bkz. Şehaltuğ, Ebû Abdurrahman Şevket b. Rifkî (1430/2009). *Mecmû' fîhi resâilun fî hukmi ihdâi sevâbi kirâeti'l-Kur'an li'l-Emvât*, Amman: ed-Dâru'l-eseriyye. Ayrıca bu eserde Ali b. Ahmed b. Yusuf el-Hakkârî'nin (v. 489) *Hediyyetü'l-ahyâi li'l-Emvâti ve mâ yesilü ileyhim mine'n-nefi ve's-sevâbi ala memeri'l-evkât*, Muhammed b. İbrahim b. Abdulvahid b. Surûr el-Makdisî'nin (v. 676) *el-Kelâmu ala vusûli'l-kirâeti li'l-meyyit* ve Muhammed b. Ali b. Muhammed Ömer el-Kattân el-Askalânî'nin (v. 813) *el-Kavlü bi'l-ihsâni'l-amîmi fî intifâi'l-meyyiti bi'l-Kur'ani'l-azîm* isimli risaleleri de bulunmaktadır.

⁷ el-Kureşî, Muhyiddîn ebî Muhammed Abdülkadîr b. Muhammed (1413/1993). *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Daru Hicr, c. I, s. 123; Özel, Ahmet (2009). "Serûcî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, c. XXXVI, s. 572.

⁸ Kehhâle, Ömer b. Rizâ (t.y.). *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut: Darü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, c. I, s. 140.

⁹ el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer (1418/1998). *Ref'u'l-isr'an kudâti Mısır* (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-hâncî, c. I, s. 41; et-Temîmî ed-Dârî, Takıyyüddîn b. Abdilkadir (1390/1980). *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire, c. I, s. 301; Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay (t.y.). *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, s. 13; Özel, Ahmet (2002). "Kuresî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, c. XXVI, s. 441.

¹⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 303; Hâcî Halîfe, Mustafa b. Abdullâh Kâtip Celebî (t.y.). *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Daru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, c. II, s. 2022.

¹¹ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 530-535; Carullah Efendi, nr. 785-796; Kadızâde Mehmed, nr. 196, 199, 200, 201; Karaçelebizâde, nr. 164, 172, 173, 202; Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 hk 586; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 hk 1305, 19 hk 1338.

Bu çalışmada yazara ait risâleler arasında yer alan *Nefhâtu'n-nesemât fî ihdâi's-sevâbi li'l-emvât* isimli eserin tanıtımı, tahlili ve delil olarak kullanılan hadislerin tahrici yapılarak sıhhat durumları tespit edilecek, eserin Arapça metni ve Türkçe tercümesi de ek olarak verilecektir. Çalışmaya konu edilen eser, Türkiye'de iki kütüphanede el yazma nüsha halinde bulunmaktadır. Burdur İl Halk ve Süleymaniye kütüphanelerinde¹² bulunan bu nüshalar karşılaştırılarak Arapça metin elde edilmiştir.

I. Risalenin Tanıtılması ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Risale, mukaddem ve mahzuf bir soruya cevapla başlamaktadır. Bu da kadim bir usulü hatıra getirmektedir. Ulemanın kendilerine yöneltilen veya nakledilen sorulara vermiş oldukları cevaplar, talebeleri tarafından kaleme alınır, daha sonra kendilerine takdim edilen bu müsveddeler gerekli düzeltme ve eklemelerin yapılmasından sonra risale haline getirilirdi. Bu eser de aynı metotla yazılmış olabilir. Muhtemelen soru: “Yapılan amellerin sevabını bir başkasına bağışlamanın caiz olup olmadığı ve sevabın ona ulaşip ulaşmayacağı” şeklindedir. Bu soruya cevaptan sonra risale, vefat eden kimseler için özellikle Kur'an okuma ve sevabını bağışlamanın caiz oluşunu ispat temelinde hazırlanmıştır. Öncelikle konunun hukuki alt yapısını oluşturan ayet ve hadislerle yer verilmiş ayrıca fıkhîta bir delil olarak kullanılamayacak söz ve rüyalar da nakledilmiştir.

Serûcî, eserinde Kitap, Sünnet ve icma delillerini kullanarak konuyu ispat etmeye çalışır. Ayet metinlerinden hareket ederek çıkarımlar yapar. Öncelikle kullanılan delil: yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e (sav) hitaben “*Ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükûnettir*”¹³; “*Hem kendinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!*”¹⁴ yine Hz. İbrahim'in (ra) duası olarak nakledilen “*Rabbimiz! Beni, ana-babamı ve inananları bağışla*”¹⁵ ayetleridir. Örnek konumunda olan Hz. Peygamber'den (sav) böyle bir istekte bulunulması noktasından hareketle, inanan kimselerin de bu şekilde davranmaları gerektiği sonucu çıkarılabilir. Yapılan dua fayda vermeseydi, talep de anlamsız olurdu. Ayetler duanın diğer kişilere fayda sağlayacağına açıkça delalet etmektedir. Ancak bir amelin sevabının bağışlanması noktasında kapalılık bulunmaktadır. Bu ayetleri delil olarak zikretmesi nedeniyle Serûcî'nin Kur'an okunmasını dua kapsamında değerlendirdiği söylenebilir.

İkinci olarak sünnetten deliller sıralanmıştır. Hadis metinlerinde konu açık ve net bir şekilde ifade edilmektedir. Sağlam kaynaklarda rivayet edilen hadisler seçilmekle birlikte, senedinde zayıflık bulunan nakiller de bulunmaktadır. Bunların içerdiği anlamın ayet ve sağlam hadis metinleriyle uyumlu olması nedeniyle, delil olarak kullanılacakları varsayılmıştır. Daha sonra bu konuda icma bulunduğunu kaydedilmiş, fakat bunun kaynağı, genel veya mezhep içerisinde olduğu belirtilmemiştir. Şunun da bilinmesi gerekir ki mütekaddim Maliki ve Şafiî fakihleri arasında meşhur olan görüş, okunan Kur'an sevabının ulaşmaması şeklindedir.¹⁶ Ancak müteahhir ulema bu konuya olumlu yaklaşmıştır.¹⁷ Bu nedenle konu üzerinde fukaha arasında tam bir görüş birliğinin bulunmadığı, ancak Müslümanların çoğunluğu tarafından zamanla benimsenip uygulanan ve bir örf haline geldiği söylenebilir.

Risalenin girişinde Ebû Hanife (ö. 150/767), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve ashabının görüşleri belirtildikten sonra bu şekilde düşünen diğer hukukçu, muhaddis ve ileri gelen mutasavvıfların sözlerine

¹² Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu (t.y, y.y.) vr. No. 24-26; Burdur İl Halk Kütüphanesi, (t.y, y.y). 31b.-33a.

¹³ Tevbe, 9/103.

¹⁴ Muhammed, 47/19.

¹⁵ İbrahim, 14/41.

¹⁶ en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref (t.y.). *el-Mecmû' şerhu'l-muhezzeb*, Beyrut: Dâru'l-fikr, c. XV, s. 521-522.

¹⁷ Bkz. Zuhayli, Vehbe (t.y.). *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, c. II, s. 1580-1581.

yer verilmiştir. Konunun devamında Serûcî'nin bir hukukçu ve muhaddis olarak rüya ve isim vermeden bazı kimselerden nakilde bulunması, bunları delil olarak sunması ise dikkat çekicidir.

Bu bilgilerden sonra söz, muhaliflerin en kuvvetli delili olan Necm suresi 39. ayete getirilerek, ret iddialarına cevap verilmeye çalışılmaktadır. Ayetin zahir anlamından “İnsan için fayda veya zarar verecek şeyin ancak kendi ameli olduğu” ortaya çıkmaktadır. Bu anlam yukarıda nakledilen diğer ayet ve hadis metinleriyle çelişmektedir. Bu noktada Serûcî ayete böyle bir mana verilmesinin yanlış olduğunu, müfessirlerin sekiz farklı görüş ileri sürerek ihtilaf ettiklerini nakleder.

Bu görüşlerden birincisi Abdullah İbn Abbâs'tan (ra) (ö. 68/687-88) nakledilen, bu ayetin Tur suresi 21. ayetle¹⁸ neshedildiği şeklindeki rivayettir. İkinci görüş de bu hükmün Hz. İbrahim ve Hz. Musa (as) ümmetlerine ait olduğunu belirten mevlası İkrime'den (ö. 105/723) yapılan nakildir. Çok tartışmalı bir konu olan nesh meselesi önemli bir iddia olduğu için kuvvetli delillerin bulunması gerekir. Bu durumun kesin olarak bilinmesi için de usûl kitaplarında belirlenen yollarla ortaya konulması gerekir. Serûcî bu iddianın gerçekliği veya ispatına yönelmemiş, sadece nakilde bulunmakla yetinmiştir. Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) belirttiğine göre burada nesh iddiası batıldır, zorlamadır, ayet, kişinin yapmış olduğu amellerin sevabında bir eksiltme yapılmayacağı noktasında açıktır. Ancak mükâfatın arttırılması konusu ise Allah'ın (cc) takdirindedir.¹⁹ Adaleti gereği kişiye yaptığı için karşılığını tam olarak verir, dilediğine de bir ikram ve ihsanı olarak fazla vermesi ise mümkündür. Bu görüş risalede dördüncü tefsir olarak el-Huseyn ibn'ül-Fazl'a (ö. 282/896) nispet edilmektedir.

Üçüncü olarak ayette geçen “İnsan” kelimesi ile kâfirlerin kast edildiği, inanan kimseleri kapsamadığı şeklinde er-Rebî b. Enes'in (ö. 139/757) görüşüdür. Buna benzer altıncı görüş olarak da zikredilen Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) “Kâfir için ancak dünyada yaptığı şeylerin karşılığı vardır. Orada bunların sevabı/karşılığı verilir ki Ahirette faydalanacağı bir hayır kalmasın” şeklindeki manadır. Pek çok tefsirde nakledilen bu görüş el-Hâzin (ö. 741/1341) tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir.²⁰ Çünkü kelimenin genel anlamından çıkarılıp tahsis edilmesine gerek yoktur, ayrıca bunun için gerekli şartlar ve işaretler de bulunmamaktadır.

Beşinci olarak Ebû Bekr el-Verrâk'a (ö. 280/893) nispet edilen “İnsanlar kıyamet gününde niyetlerine göre diriltilecektir”²¹ hadisinden hareketle ayette geçen “Sa'y/yapma” kelimesine “Niyet etme” anlamının verilmesidir. Bu tefsire göre insanlar, niyetlerine göre muamele görür. Amelini yalnız Allah rızası için yapan ihsan sahipleri bundan istifade eder, niyeti insanların beğenisini kazanmak olan riya sahibi kimseler sevaptan faydalanamazlar.

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'den (v. 597/1201) bu konuda iki görüş nakledilmektedir. Yedinci tefsir olarak nakledilen, birinci görüşünde ayet metninde yer alan “ل” harf-i cer'i “علي” anlamını taşır; böylece bağlaçta sorumluluk manası ortaya çıkar. Buna göre her insanın üzerinde, ancak yapmış olduğu şeylerin sorumluluğu vardır. Yapmadığı veya gücünü aşan şeylerden sorumlu değildir. Sekizinci ve son olarak nakledilen görüş ise yalnızca çaba ve gayretinin semeresini elde edeceği şeklindeki tefsirdir. Serûcî'ye göre bu, ya bizzat fiilin yapılmasıyla veya sebebinin yapılmasıyla meydana gelir. Kişi bizzat kendisi yapabileceği gibi, yetiştirdiği salih evlat ve muhabbetini kazandığı dindar kimselerin duası sebebiyle buna nail olur.

¹⁸ “İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir.”

¹⁹ er-Râzî, Fahreddin ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer (1420/1999). *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru İhyâ'it-turâsî'l-Arabî, c. XXIX, s. 276.

²⁰ Bkz. el-Hâzin, Ebu'l-Hasen Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim (1415/1993). *Lubâbu't-te'vîl fî meâni't-Tenzîl*, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, c. IV, s. 213.

²¹ el-Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (1407/1986). *Musnedu's-Şihâb*, Beyrut: Muessesetu'r-risâle, c. I, s. 337 (Hadis no: 578).

Hemen akabinde zikrettiği hadisin muhtevasıyla da desteklenen bu görüşe göre kişi onların duasından (işlemiş oldukları amellerin sevabından) istifade eder.

Bu görüşleri naklettikten sonra Serûcî, Müslümanların bir araya gelip Kur'an okuduklarını ve sevabını bağışladıklarını, bunun uzun yıllardır süre gelen bir gelenek olduğunu nakleder. Oluşan bu örfün de kimse tarafından inkâr edilmediğini, bu şekilde icma oluştuğunu yineler. Daha sonra Buhârî ve Müslim'de ittifakla nakledilen: Rasûlüllah'ın (sav) kabir üzerine yeşil dal parçasını dikmesi ve meyyitin bundan istifade ettiğini söylemesi ile Müslümanın ayağına bir diken batması neticesinde bir derece yükseltilmesi ve bir hatasının da silinmesi şeklindeki rivayetleri zikreder. Ona göre her iki fiilde de kişinin bir etkisi yoktur ve bunlardan faydalanmaktadır. Hatta bunlar ibadet ve dua kapsamında olmayan şeylerdir. Kişiye bunlar yarar sağlıyorsa bir ibadet ve dua olarak okunan Kur'an sevabının vefat eden kimseye ulaşması ve bundan faydalanması gerekir.

II. Risalede Yer Alan Hadislerin Tahriç ve Tahlili

1. قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: من مر بين المقابر فقراً: قل هو الله أحد، أحد عشر مرة، ثم وهب أجرها للأموات أعطي من الأجر بعدد الأموات

Dârakutnî'nin Ali b. Ebî Talib'den (ra) rivayet ettiği bir haberde Nebî (sav) şöyle dedi: "Bir kişi Kabristana uğrar ve on bir defa "Kul huvallahu ahad" suresini okur sonra sevabını ölümlere hediye ederse, ona (orada metfun) ölümler sayısınca ecir/mükâfat verilir."

Hadis-i şerif, Rafiî'nin *Târîhi Kazvîn* isimli eserinde aşağıdaki senetle rivayet edilmektedir:

ثنا داود بن سليمان الغازي أنبا علي بن موسى الرضا، حدثني أبو موسى بن جعفر عن أبيه جعفر بن محمد عن أبيه محمد بن علي عن أبيه علي بن الحسين عن أبيه الحسين بن علي عن أبيه علي بن أبي طالب رضي الله عنه، قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: من مر... من مر...

Davûd b. Süleyman el-Gâzî, Ali b. Musa er-Rizâ'dan, o Ebu Musa b. Ca'fer'den, o babası Cafer b. Muhammed'den, o babası Muhammed b. Ali'den, o babası Ali b. Hüseyin'den, o babası Hüseyin b. Ali'den (ra), o da babası Ali b. Ebû Talip'ten (ra) Rasulullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir.²²

Müellif, hadisi Dârakutnî'den nakletmektedir. Ancak hadis *Sünen*'inde değil *el-Efrâd* isimli eserinde geçmektedir.²³ Rafiî ise *et-Tedvin fî ahbâri Kazvîn*'inde Dâvûd b. Süleyman el-Gâzî'den kendi senediyle rivayet etmektedir. Elbânî, Rafiî'nin senedinde bulunan Davûd b. Süleyman el-Gâzî'nin "Kezzab" bir kimse olduğunu ve hadislerinin Sehâvî ve Suyûtî tarafından mevzu sayıldığını beyan etmektedir.²⁴

Sehâvî, bu hadis konusunda: "Deylemî'nin, Abdullah b. Ahmed b. Âmir et-Tâî senediyle Hz. Ali'den (ra) rivayet ettiğini, bu senedde bulunan Abdullah ve babasının "Kezzâb" olduklarını, hadisin sağlam olması durumunda bu konuda hüccet olabileceğini ve münakaşayı bitireceğini söyler."²⁵ Aclûni ise hadisi Rafiî'den naklederek, hakkında herhangi bir hüküm belirtmez.²⁶ Suyûtî de Zehebî'den "Dâvûd b.

²² Er-Rafiî, Abdülkerim b. Muhammed (t.y.). *Târîhu Kazvîn*, (thk. Azizullah el-Utâridî), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye c. II, s. 297.

²³ el-Elbânî, Muhammed Nâsiru'd-Dîn (t.y.). *Silsiletü'l-ehâdîsî'd-dîfeti'l-mevdûati ve eseruha es-seyyiü fi'l-ümmeti*, Riyad: Dâru'l-mârif, c. III, s. 289.

²⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsî'd-dîfeti'l-mevdûati ve eseruha es-seyyiü fi'l-ümmeti*, c. VII, s. 278,

²⁵ es-Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman (1414/1993). *el-Fetâvâ el-hadîsiyye*, (Thk. Ali Rıda, Abdullah Rıda), Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, s. 192; es-Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman (t.y.). *el-Ecvibetü'l-merdiyye* (thk. Muhammed b. İshak, Muhammed b. İbrahim), Daru'r-Râye, s. 549.

²⁶ el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1351/1932). *Keşfü'l-hafâ ve müzîllü'l-ilbas amme'stehera mine'l-ehâdîs ala elsineti'n-nâs*, Kahire: Mektebetü'l-kudsî, c. II, s. 282.

Süleyman el-Ğâzî'nin kendisine ait (Ali b. Musa'dan rivayet ettiği) bir hadis nüshasının bulunduğunu ama bu nüshanın uydurma olduğunu" nakletmektedir.²⁷

Mübârekfûrî, "Bu konuda rivayet edilen hadisler her ne kadar zayıf olsa da nasların geneli, Kur'an bağışlama konusunun bir dayanağının olduğuna delalet etmektedir. Bütün Müslümanlar her yerde ve zamanda toplanıp herhangi bir tereddüde düşmeden ölen yakınları için Kur'an okumaktadırlar. Bu da bu konuda bir icmâ'ın bulunduğunu gösterir"²⁸ demektedir.

Buhârî şârihi Aynî, Hattâbî'den naklen; "Ölen kimseler için kabir başında Kur'an okumanın müstahab olduğunu belirtir. Sahih hadislerde geçtiği üzere yaş ağaç dalının kabirde yatan kimsenin azabının hafiflemesine sebep olduğu gibi, okunan ihlas suresinin de meyyitin azabının hafiflemesine sebep olacağını belirtmektedir. Bu konuda selef ulemasının ihtilaf ettiklerini, Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel'in bunu caiz gördüklerini belirtir. Ayrıca yukarıdaki hadisi Ebu Bekr en-Neccar'ın *Sünen*'inde Hz. Ali'den (ra) rivayet ettiğini belirtmektedir."²⁹ Burada ismi geçen Muhammed b. Cafer b. Abbas b. Cafer Ebu Bekr en Neccar bu hadisin kaynaklarından olan Hasan el Hallâl'in da hocasıdır.³⁰

Abdullah b. Amir et-Tâî hakkında Hatîb el-Bağdâdî *Tarihu Bağdâd* isimli eserinde ve Hamza b. Yusuf es-Sehmî de Dârakutnî'den naklen, "Ümmi bir zat olduğunu hoş görülen bir kimse olmadığını" beyan etmektedir.³¹ Suyûtî ve Trablûsî'ye göre ise hadis vaz'ıyla itham edilmektedir. Dolayısıyla bu hadis mevzu sayılmaktadır.³² Rafîî'nin senedinde yer alan Dâvûd b. Süleyman el-Ğâzî de aynı şekilde hadis uydurmakla suçlanmaktadır.³³

Hadis bütün tariklerde bu iki raviden gelmektedir ve her iki ravi de mechûlü'l-haldir. Bu nedenle hadis, mevzu olarak kabul edilmese de münker olduğu açıktır.

2. وروى أبو بكر صاحب الخلال عن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من دخل المقابر فقرأ سورة يس خفف الله عنهم يومئذ وكان له بعدد من فيها حسنات"

El-Hallâl lakabının sâhibi Ebû Bekr, Enes'den (ra) şöyle rivayet etti: Rasûlullah (sav) dedi ki "Bir kimse mezarlığa uğrar ve Yasin suresini okursa, Allah (cc) o gün onlardan azabı kaldırır. O kişiye orada yatan kimseler sayısınca hasenât/sevap verilir."

أخبرني الحسين بن محمد الثقفي قال: حدَّثنا الفضل بن الفضل الكندي قال: حدَّثنا حمزة بن الحسين بن عمر البغدادي قال: حدَّثنا محمد بن أحمد الرياحي قال: حدَّثنا أيوب بن مدرك عن أبي عبيدة عن الحسن بن أنس بن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «من دخل المقابر فقرأ سورة (يس) خفف عنهم يومئذ وكان له بعدد من فيها حسنات

Bana Hasan b. Muhammed es-Sekafî, el-Fadl ibnû'l-Fadl el-Kindî'den, O Hamza b. Hasan b. Ömer el-Bağdâdî'den, O Muhammed b. Ahmet er-Rayâhî'den, O Babasından, O Eyyub b. Müdrîk'ten, O Ebu

²⁷ es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (1996), *el-Leâli'l-masnûâ fi ehâdisi'l-mevzûâh* (Thk. Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda), Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, s, 307.

²⁸ Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim (t.y.). *Tuhfetü'l ahvezi Şerhu Camiî't-Tirmizî*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, c. III, s. 275.

²⁹ el-Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (t.y.). *Umdetü'l-kâri şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâî't-türâsî'l-Arabî, c. IV, s. 497.

³⁰ ez-Zehebî, Şemsuddin ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, c. XVI, s. 216; Hatîb el-Bağdâdî (2002). *Tarihu Bağdad*, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, c. II, s. 540.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, c. XI, s. 27.

³² et-Trablûsî, İbrahim b. Muhammed b. Halil el-Halebi (1987). *Keşfü'l-hasis men rumiye bi vazi'l-hadis* (thk. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut: Mektebetü'n-nehdati'l-Arabî, c. I, s. 149; Suyuti, *el-Leâli*, c. II, s. 290.

³³ Suyuti, *el-Leâli*, c. II, s. 290.

Ubeyde'den, O Hasan'dan, O da Enes b. Malik'ten (r.a) Rasulullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "...".³⁴

Rical alimleri senedin ravileri hakkında, Eyyub b. Müdrîk dışında hepsinin sadûk olduğunu ancak, Ebu'z-Zür'a, onun zayıf, Ebu Hâtîm ise metruk olduğunu bildirmektedir. Tek senetle gelen bu rivayet, bu sebeple metruk sayılmaktadır.³⁵ Elbânî ise Eyyub'tan başka Ebu Ubeyde'nin de meçhul bir kimse olduğunu ve senedin "muzlim" yani çok zayıf olduğunu belirtmektedir.³⁶

3. وعن أنس بن مالك قال قال لرسول الله فقال: يا رسول الله! إنا نتصدق عن موتانا ونحج عنهم وندعو لهم، فهل يصل ذلك إليهم؟ قال: ((نعم إنه ليصل إليهم ويفرحون كما يفرح أحدكم بالطبق إذا أهدى إليه))

Enes b. Malik'den (ra) rivayet edildi ki o, Resulullah'a (sav) şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resülü! Biz ölülerimiz için sadaka veriyoruz, onların yerine hacca gidiyoruz ve onlara (hayır) dua ediyoruz, bunların sevabı onlara ulaşır mı? Dedi ki: "Evet, onlara ulaşır ve sizden birisine bir tabak yemek hediye edildiğinde sevindiği gibi onlar da buna sevinirler."

El-Mektebetü's-Şamile programında (versiyon: 3.64) yer alan nüshada hadisin Ebu Hafs et-Taberî tarafından rivayet edildiği beyan edilmektedir. Ancak İstanbul Süleymaniye Esad Efendi ve Burdur İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Kitaplığı'nda bulunan el yazma nüshalarda ravi olarak el-Ukberî ismi geçmektedir. Doğru olan da budur.

Ebu'l Hasen el-Hakkârî bu hadisi aşağıdaki senedle vermektedir.

حدثنا الشيخ الإمام أبو طالب محمد بن علي بن أحمد بن يوسف القرشي، قال: أخبرنا الشيخ الإمام العارف شيخ الإسلام أبو علي الحسن ابن أحمد بن عبد الله المقرئ ببغداد، قال: ثنا أبو الفتح محمد بن أحمد بن الفوارس الحافظ، قال: ثنا محمد بن عبد الله الشافعي، قال: ثنا الحسن بن سعيد الموصلي، قال: ثنا ابن حبان بن النجار، قال: ثنا حبان يعني أباه عن أبيه عن جده أنس بن مالك، قال: سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم بأبي وأمي يا رسول الله، إنا لندعو لموتانا ونتصدق ونحج عنهم فهل يصل ذلك إليهم؟ فقال: ((إنه يصل إليهم ويفرحون به كما يفرح أحدكم بالطبق إذا أهدى إليه)).

"Bize eş-Şeyh el-İmam ebu Talib Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Yusuf el-Kuraşî rivayet etti. Dedi ki; Bize Eş-Şeyh el-İmam el-Ârif Şeyhulislam Ebu Ali el-Hasen b. Ahmed b. Abdillâh el-Mukrî Bağdat'ta rivayet etti, dedi ki; Ebu'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. El-Fâris el-Hâfız rivayet etti, dedi ki; Muhammed b. Abdullâh eş-Şâfîi rivayet etti. Dedi ki el-Hasan b. Saîd el-Mevsilî rivayet etti. Dedi ki bize ibn Hibban b. En-Neccâr rivayet etti. Dedi ki, bize Hibbân yani babasından o da babasından, o da dedesi Enes b. Malik'ten (ra) rivayet etmiştir o, Resulullah'a (sav) şöyle sordum demiştir: "...".³⁷

İbn Mâkûlâ *İkmâlü'l-Kemâl* eserinde, senedde geçen ibn Hibbân'ın İbrahim b. Hibban değil ibn Hayyan olduğunu ve onun da sika ravilerden çokça münker rivayet yapan bir kimse olduğunu belirtmektedir.³⁸

³⁴ es-Se'âlebî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf (t.y.). *el-Keşf ve'l-beyân fî-tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbûât, c. VIII, s. 119.

³⁵ ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b Ahmed b. Osman (1424/2003). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-a'lam*, (thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf), Beyrut Dâru'l garbî'l-İslâmî, c. IV, s. 814; ez-Zehebî, Şemsüddin (1382/1963). *Mîzânü'l-i'tidâl*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, c. I, s. 293; el Askalani, Ali b. Ahmed İbn Hacer (1971). *Lisânü'l-mizân* (thk. Dâiratü'l-ma'rifi'n-nizamiyye, Hindistan), Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbûât, c. II, s. 25; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, c. VII, s. 454.

³⁶ Elbânî, *Silsiletü'z-za'îfe*, c. III, s. 245, (Hadis No: 1246).

³⁷ el Hakkârî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmet (2009). *Hediyyetü'l-ihdâ li'l-emvât* (thk. Ebu Abdurrahman Şevket b. Rifkî Şehaltuğ), Beyrut: Dâru'l-eseriyye, c. I s. 177.

³⁸ İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah (1963). *İkmâlü'l-kemâl*, Haydarabad: Matbaatü'l-meclis dâru'l meârifî'l-Osmaniyye, c. I, s. 132-133.

Zehebî ve Ebu İshak el-Huveynî de bu ravinin yalanla itham edildiğini beyan etmektedir.³⁹ Bu nedenle hadis, zayıf sayılır.

4. وعن معقل بن يسار قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((اقرؤوا على موتاكم سورة يس))

Ma'kil b. Yesâr'dan, Rasûlullah (sav) şöyle dedi: "Ölmüş kimselerinize Yâsin suresini okuyun."⁴⁰

حدثنا محمد بن العلاء ومحمد بن مكي المروزي المعنى قالوا ثنا ابن المبارك عن سليمان التيمي عن أبي عثمان وليس بالنهدي عن أبيه عن معقل بن يسار قال: قال النبي...،

Muhammed b. Ala ve Muhammed b. Mekkî el-Mervezî dediler ki; bize İbnü'l-Mübârek Süleyman et-Teymî'den o, Ebu Osman'dan (Nehdî olmayan) o Babasından o da Ma'kil b. Yesar'dan (ra) rivayet etmiştir. Nesâî de bu hadisi Ebu Osman'dan o da Ma'kil b. Yesar'dan rivayet etmektedir. Elbâni ve Şuayb el-Arnâvûd, Ebu Osman ve babasının bilinmemesi sebebiyle zayıftır demektedirler.⁴¹

Ancak Mizzî *Tehzîbü'l-Kemâl* isimli eserinde Ebu Osman'ın isminin Sa'd, nisbesinin ibn Osman es-Sekenî olduğunu, Enes b. Malik ve Ma'kil b. Yesâr'ı (ra) dinlediğini, Süleyman et-Teymî'nin de kendisinden hadis rivayet ettiğini; ayrıca İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında bu şahsı zikrettiğini belirtmektedir.⁴² Ali b. el-Medîni, kendisinden sadece Süleyman et-Teymî'nin rivayetinin bulunduğunu ve meçhul bir kimse olduğunu nakletmektedir.⁴³

İbn Hacer Dârakutnî'nin de Ebu Osman'ın bilinmemesinden dolayı zayıf saydığını, ayrıca Ebu Dâvûd'un senedinde Ebu Osman'ın babasından rivayet ettiğini söylerken Nesâî ve ibn Mâce doğrudan Ma'kil b. Yesar'dan (ra) rivalet ettiğini naklettiklerini bu sebeple ibn Kattân'ın bu hadisi muzdarib saydığını belirtmektedir.⁴⁴ Elbâni, Hâkim en-Neysâbü'rî'nin bu hadisi sahih olarak nitelediğini, Zehebî'nin de ona muvafakat ettiğini naklettikten sonra yukarıdaki gerekçelerle yani Ebu Osman ve babasının meçhul olduklarını ileri sürerek hadisin zayıf olduğunu dile getirmektedir.⁴⁵

Nesâî, hadisi Ebu Osman'ın Ma'kil b. Yesar'dan (ra) rivayet ettiğini belirtmektedir. Babasının kimliği hakkında bir bilginin olmaması durumu ravi hakkında cehalet olarak görülebilir. Ancak Ebu Osman'ın Ma'kil b. Yesar'dan (ra) rivayetinin bulunması ve İbn Hıbbân gibi önemli bir rical âliminin *Sikât* isimli eserinde zikretmesi cehaleti belli ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Nesâî'nin rivayetine göre düşünüldüğünde ise Ebu Osman'ın direkt olarak Ma'kil b. Yesâr'dan (ra) rivayet etmesi ayrıca üzerinde durulması gereken bir noktadır. Kısaca diğer ravilerin sika olmaları Ebu Osman'ın ve babasında bulunan cehaletin kalkması sebebiyle hadisin sahih olduğuna hükmedilebilir.

5. وعنه صلى الله عليه وسلم: ((أنه ضحى بكبشين أملحين، أحدهما عن نفسه، والآخر عن أمته)) متفق عليه، أي جعل ثوابه لأمته

³⁹ el Huveynî, Ebu İshak, *En-Neslü'n-nebâl bi mücemi'r-ricâl*, Daru'l-haremeyn Kahire, (1428/2007), c. I, s. 113; Zehebî, Şemsüddin, (t.y.). *el-Muğnî fi'z-zuâfâ*, (thk. Nurettin el-İtr), c. I s. 13.

⁴⁰ Ebu Dâvûd, Cenâiz, 24; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, c. VI, s. 265; İbn Hıbban, *Sahih*, c. VII. s. 269; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 26, Taberanî, *Kebîr*, c. XX, s. 219.

⁴¹ el-Elbânî, Muhammed Nasîruddîn (1985). *İrvâü'l-galîl fî tahrîci ehâdisi menâri's-sebîl*, Beyrut: El-Mektebetü'l-İslamiyye, c. III, s. 150; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 26.

⁴² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 34, s. 74; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, c. VII, s. 664.

⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, c. XII, s. 147, 182.

⁴⁴ el-Askalânî, İbn Hacer (1964). *Telhîsü'l-habîr*, (Thk. Es-Seyyid Abdullah Haşim El-Yemânî el-Medîni) Medîne, c. II, s. 104

⁴⁵ Elbânî, *İrvâü'l-galîl*, c. III, s. 150; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 26.

Yine Rasûlullah'dan (sav) rivayet edilmiştir ki "O, bir tanesi kendisi diğeri de ümmeti için olmak üzere çok güzel (alaca) iki koç kurban etti." -Hadis Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir- Yani, kurbanın sevabını ümmetine bağışladı.⁴⁶

عن الهيثم عن عبد الرحمن بن سابط عن جابر بن عبد الله رضي الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم: ضحي

Hadisin "Rasûlullah'ın (sav) iki koç kurban ettiği" ile ilgili kısmı müttefekun aleyh olan hadislerdendir. Buhârî ve Müslim başta olmak üzere bütün muhaddisler tarafından rivayet edilmiştir. Ancak "Bir tanesi kendisi, diğeri ümmeti için" ifadesi sadece Ebu Hanife'nin *Müsned*'inde geçmektedir. Ebu Hanife hadisi Heysem, Abdurrahman b. Sabıd, Cabir b. Abdillâh tariki ile rivayet etmektedir. Aynı hadisin Abdurrahman b. Sâbid'dan Mürsel olarak rivayeti de bulunmaktadır. Ravilerin her üçü de sika ve makbul olmakla birlikte, kaynaklarda Abdurrahman'ın mürsel rivayetinin çok olduğu geçmektedir. Bu rivayette, Abdurrahman b. Sabıd'ın Cabir b. Abdillâh'tan rivayet ettiği aşikardır. Hadis sahih bir hadistir.⁴⁷

6. روي عنه أنه قال: ((الميت في قبره كالغريق ينتظر دعوة تلحقه من أبيه أو أخيه أو صديق له، فإذا لحقته كان أحب إليه من الدنيا وما فيها))

Rivayet edildi ki O (sav), şöyle dedi: "Ölmüş bir kimse kabrinde, suya batan/boğulmak üzere olan bir kişi gibidir. Babasından, kardeşinden veya arkadaşından gelecek bir dua bekler. Bu ona ulaşıncı dünya ve içindekilerden daha sevimli olur."

Beyhakî bu hadisi Abdullah b. Abbas'a (r.a) ulaşan iki ayrı senetle rivayet etmektedir.

Beyhaki'nin rivayetinde كَالْغَرِيقِ kelimesinden sonra الْمُتَعَوِّثِ kelimesi getirilmiştir. Halbuki müellifin naklettiği rivayette كَالْغَرِيقِ kelimesi bulunmamaktadır. (من أبيه أو أخيه أو صديق له) yerine zamir getirilmeden ve (أَمْ) ilavesiyle (مِنْ أَبِي أَوْ أَخٍ أَوْ صَدِيقٍ) şeklinde gelmektedir. Ayrıca müellifin naklinde Beyhakî'nin her iki rivayetinde "Muhakkak ki Allah (c.c) Yer ehlinin dualarından dağlar kadar kabirlere indirir. Yaşayanların ölenlere hediyesi, onlar için istiğfar dilemesidir." ifadeleri yer almamaktadır.

Beyhakî'nin senedleri şu şekildedir.

أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَسْنَانِيُّ، أَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ عَلِيٍّ الْحَافِظُ، نَا الْفَضْلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ سُلَيْمَانَ الْأَنْطَاكِيُّ، نَا مُحَمَّدُ بْنُ جَابِرِ بْنِ أَبِي عَيَّاشٍ الْمَصْبِصِيُّ، نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، نَا يَعْقُوبُ بْنُ الْقَعْقَاعِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا الْمَيِّتُ فِي الْقَبْرِ..."

Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Üşnânî, Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali el-Hafız'dan, O el-Fadl b. Muhammed b. Abdillâh b. el-Hâris b. Süleyman el-Antâkî'den, O Muhammed b. Cabir b. Ebi Ayyaş el-Mıssîsî'den, O Abdillâh b. Mübârek'ten, O Yakup b. Kâ'ka'dan, O Mücâhid'den, O Abdillâh b. Abbas'tan (ra) Nebi'nin (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. "Meyyit..."

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ فِي فَوَائِدِ الشَّيْخِ وَأَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَسْنَانِيُّ قَالَا أَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ عَلِيٍّ الْحَافِظُ نَا الْفَضْلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ سُلَيْمَانَ الْأَنْطَاكِيِّ نَا مُحَمَّدُ بْنُ جَابِرِ بْنِ أَبِي عَيَّاشٍ الْمَصْبِصِيُّ نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ نَا يَعْقُوبُ بْنُ الْقَعْقَاعِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَا الْمَيِّتُ

⁴⁶ Numan b. Sâbit (2008). *Müsnedu Ebi Hanîfe*, (Ebu Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Yakup b. Hâris el-Hârisî. Rivayeti), (thk. Ebu Muhammed el-Asyûtî), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, s. 232.

⁴⁷ Hadisin diğeri rivayetleri için bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmâil. (Thk., Muhammed Zühayr b. Nâsır) Dâr Tavkî'n-Necât, 1422 h. Edâhî, 9; Müslim, Edâhî,3; Ebu Dâvûd, Dahâyâ, 4; İbn Mace, Edâhi, 1, Beyhakî, Ahmed b. Hüseyn, *es-Sünenü'l-Kübra*, (Thk., Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1424/2003c. IX, s. 435, 480, 482; Taberânî, *Kebir*, c. I, s. 397, 398, c. V, s.8; Ebu Ya'la, Ahmed b. Ali, *Müsned*, (Thk., Hüseyn Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, Beyrut 1404/1984c. III, s. 434, 435, c. IV, s. 361; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 347, c. LIX, s. 203.

Ebu Abdullah el-Hâfız *Fevâidi's-Şeyh*'te ve Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Üşnânî, Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali el-Hafız'dan, O el-Fadl b. Muhammed b. Abdillâh b. el-Hâris b. Süleyman el-Antâkî'den, O Muhammed b. Cabir b. Ebî Ayyaş el-Missîsî'den, O Abdullah b. Mübârek'ten, O Yakup b. Kâ'ka'dan, O Mücâhid'den. O Abdullah b. Abbas'tan (ra) Nebî'nin (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. "*Meyyit...*"

Beyhakî birinci sened hakkında; "Ravilerden Ebû Ali, hadisin Abdullah b. Mübarek'ten rivayet edilen *Garip* rivayetlerden olduğunu, Horasan ehlinden böyle bir rivayetin bulunmadığını, sadece bu şeyhten rivayet edilmiş olduğunu söylemektedir."⁴⁸ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Ebu Bekr Muhammed b. Huzeyme el-Basrî'nin İbn ebî Ayyâş'tan onun da Abdullah b. Mübârek'ten bu manada rivayet ettiğini nakletmekte ve İbn ebî Ayyâş'ın teferrüd ettiğini belirtmektedir.⁴⁹

Bu sened, Ebu Abdullah el-Hafız eş-Şeyh ve Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Üşnânî, Ebu Ali el-Huseyin b. Ali el-Hafız'dan, o Fazl b. Muhammed b. El-Haris b. Süleyman el-Antâkî'den, o Muhammed b. Cabir b. Ebi Ayyaş el-Missîsî'den o, Abdullah b. Mübârek'ten, o Yakup b. Ka'ka'den o, Mücâhid'den, o da Adullah b. Abbas'tan rivayet etmiştir. Senedde bulunan Fazl b. Muhammed b. el-Hâris b. Süleyman el-Antâkî hakkında Dârakutnî: "Kezzâbdır, hadis uydurmuştur"⁵⁰ Ebu Ahmed ibn Adîy de: "Yazdığı hadisleri hiçbir yerde görmedim, hadis hırsızdır"⁵¹ demektedirler. Muhammed b. Cabir b. Ebi Ayyaş el-Missîsî hakkında Zehebî, "Bilmiyorum, hadisleri münkerdir"⁵² ifadesini kullanmaktadır. Irâkî, hadisi Deylemi'nin *Firdevs*'inde Ebu Hureyre'den (ra) rivayet ettiğini, senedinde geçen Muhammed b. Cabir b. Ebi Ayyaş el-Missîsî'den dolayı hadisin zayıf olduğunu beyan etmektedir.⁵³

Ebu Ali el-Müttakî *Kenzü'l-Ummâl*'de hadisi Ebu's-Şeyh'in *el-Fevâid*'inde İbn Abbas'tan (ra) rivayet edildiğini, senedinde bulunan Muhammed b. Cabir b. Ebî Ayyaş el-Missîsî sebebiyle münker olduğunu belirtmektedir.⁵⁴

Görüldüğü gibi bu rivayet Muhammed b. Cabir sebebiyle zayıf bir hadistir.

7. وروى الحافظ اللالكائي في ((شرح السنة)) عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: ((يموت الرجل ويدع ولداً فترفع له درجة، فيقول: يا رب! ما هذا؟ فيقول: باستغفار ولدك لك)).

Hafız el-Lâlkâî *Şerhu's-sünne* isimli eserinde Ebû Hureyre'den (ra) şöyle rivayet edildiğini nakletmektedir. "*Bir kişi vefat ettikten sonra evladı ona dua edince, bu dua sebebiyle bir derece yükseltilir. Bunun üzerine "Ya Rabbi! Bu nereden icap etti?" der. Ona "Çocuğunun senin için istiğfarı/bağışlanma talebi sebebiyle" denilir.*"⁵⁵

Hadis, sahih kaynaklarda ayrıca bunlardan başka pek çok eserde yer almaktadır, senetlerin tamamı sika ravilerden oluşmaktadır.

8. وقوله صلى الله عليه وسلم: ((إذا مات ابن آدم انقطع عمله إلا من ثلاث))

⁴⁸ el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (2003), *Şu'abü'l-İman* (thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid) Riyad ve Bombay: Mektebetü'r-Rüşd ve Dâru's-Silefi, c. X, s. 300.

⁴⁹ Beyhakî, *Şu'abü'l-İman*, c. X, s. 300.

⁵⁰ el-Müslim, Muhammed Mehdi (2001). *Mevsuatü akvâli ebi'l-Hasen ed-Dârakutnî fî ricâli'l-hadîs ve ilelihi*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, c. II, s. 519.

⁵¹ el-Cürçânî, Ebu Ahmed b. Ali (1418/1997). *El-Kâmil fî duâ'fâi'r-ricâl*, Beyrut: El-Kütübü'l-İlmiyye., c. VII, s. 126.

⁵² Zehebî, *Tarihu'l İslam ve vefeyâtü'l-ayân*, c. VII, s. 121; *Mizânü'l-itidâl*, c. III, s.496; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, c. VII, s. 23.

⁵³ el-İrâkî, Zeynüddin (1987). *Tahrîcü ehâdîsi'l-İhya*, Riyad: Daru'l âsime, c. II s. 140; c. IV, s. 216.

⁵⁴ el Müttakî, Alaaddin Ali b. Hüsamüddin (1987). *Kenzü'l-ummâl* (thk. Bekri Hayyânî, Safvet Sekâ), Riyad: Müessesetü'r-risâle, c. XV, s. 1153.

⁵⁵ İbn Mâce, Edeb, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XVI, s. 356; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. III, s. 58; c. VII, s. 120; Taberânî, *Kebîr*, c. XX, s. 37.

Rasulullah'ın (sav) "Âdemoğlu öldüğü zaman üç şey hariç ameli sona erer."⁵⁶

Bu hadis başta kütübü's-sitte olmak üzere birçok kaynakta zikredilmektedir, senedinde yer alan ravilerin tamamı sikadır. Bu senetlerle hadis, hadis ulemasının tamamınca sahih kabul edilmektedir. Elbânî hadisin kaynaklarını ve senedlerini zikrettikten sonra ravilerinin sika olması hasebiyle hadisin sahih olduğu hükmünü ortaya koymuştur.⁵⁷

9. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((الآن بردت عليه جلدته))

Rasulullah (sav) (vefatından sonra borcu ödenen bir kimse için) "*Şimdi derisi borç eleminden kurtuldu*" buyurmuştur.⁵⁸

Heysemî hadisi naklettikten sonra Ahmed ve Bezzâr'ın senedlerinin hasen olduğunu Ebû Dâvûd'un ise hadisi kısaltarak rivayet ettiğini beyan etmektedir.⁵⁹ Zehebî ise *Müstedrek*'in ta'likinde Müslim'in şartlarına uygun olduğunu ve sahih olduğunu beyan etmektedir.⁶⁰ Elbânî ise hasen olduğunu söylemektedir.⁶¹

10. ، وحديث ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم: ((مر على قبرين)) الحديث.

İbn Abbâs'tan (ra) rivayet edilen "*Nebi (sav) iki kabre uğradı...*"⁶²

Buhârî ve Müslim dışında diğer sahih kaynaklarda da rivayet edilen bu hadis, sıhhatinde ittifak edilen hadislerdendir.

11. وقوله صلى الله عليه وسلم: ((ما من مؤمن يشاك شوكة إلا رفعت له بها درجة وحطت عنه بها خطيئة)) رواه مسلم

Rasulullah'ın (sav) şu kavli "*Bir diken batmasından acı çeken bir Müslüman, bundan dolayı bir derece yükseltilir ve bir hatası silinir.*"⁶³

Bu hadis de sıhhatinde ittifak edilen hadislerdendir.

III. Hadislerin Genel Değerlendirmesi

Ölen kimseler hakkında geride kalanların dua etmeleri, Kur'an okumaları, hayır ve hasenat yapmaları ile ilgili Rasulullah (sav) efendimizden gelen haberler incelendiğinde bunların bir kısmının sıhhati hakkında ittifak olup bir kısmı da zayıf hadislerden oluşmaktadır. Sağlam olarak belirlenen hadisler, yüzlerce hadis kaynağında geçmektedir. Zayıf olanlar ise hadis kaynaklarında tartışmalı olarak geçerken ahkam, tefsir, ahlak, züht ve rekâik kitaplarında çok fazla yer almaktadır. Bunun sebebini İslam alimlerinin zayıf hadisin teşri değeriyle ilgili görüşleri ile izah etmek mümkündür. Eğer bir konuda ayet ve sahih hadis var ise bu konuda zayıf hadislerin rahatlıkla rivayet edilebileceği ve kendisiyle amel edilmesinde bir beis görülmediği

⁵⁶ Müslim, Vasiyyet, 18; Zikir, 13; Tirmizî, Ahkâm, 36; Nesâî, Vasâyâ, 8; Ebu Dâvûd, Vasâyâ, 14; Dârimî, Mukaddime, c. I, s. 462; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 28.

⁵⁷ Elbânî, *İrvâü'l-galîl*, c. VI, s. 28.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXII, s. 406; Ebu Dâvûd et-Tayâlîsî, *Müsned*, c. III, s. 253; Hakim en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh (t.y.). *Müstedrek* (Ta'lik: Şemsüddin ez-Zehebî), c. II, s. 66.

⁵⁹ el-Heysemî. Nureddin (1992). *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, c. IV, s. 148.

⁶⁰ Hakim, *Müstedrek*, c. II, s. 319.

⁶¹ el-Elbânî. Nasîruddin (t.y.). *Sahîhu câmi's-sağîr ve ziyâdeh*, Mektebetü'l-İslami, c. I, s. 452.

⁶² Buhârî, Cenâiz, 87, Edep, 46; Müslim, Taharet, 111; Nesâî, Taharet, 28; Ebu Dâvûd, Tahâret, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXIV, s. 53.

⁶³ Müslim, Kitâbü'l-birr ve's-sıla, 46; Buhârî (1409/1989). *el-Edebü'l Müfred*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut: Dâru'l-bşâiri'l-İslamiyye. s. 178; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. c. XXXX, s. 187.

bilinmektedir. Ulemanın “Kıyasın muktezasınca desteklenen amellerin faziletiyle ilgili konularda zayıf hadislerle amel edilir”⁶⁴ genel kanaati bu noktada belirleyici olmuştur.

İnsan öldüğünde üç sınıf insan hariç amellerinin kesileceğiyle ilgili hadisin sıhhatinde ittifak edilmektedir. Burada zikredilen sınıflardan bir tanesi de kendisine dua edecek salih bir evlat yetiştiren babadır. Dua bir ibadettir; Kur’an okumak da bir ibadettir. Duanın sevabı nasıl babaya fayda veriyorsa Kur’an okumanın da fayda vereceği açık bir gerçektir. Ayrıca kaynaklarımızda ölmüş bulunan kimselerin lehine olacak bazı ibadetlerin yapılabileceğine dair pek çok sahih hadis bulunmaktadır.

Bu konuda zayıf addedilen hadisler sayılmasa bile sahih hadislerin varlığı bu genel kanaate sevk etmektedir. Kaldı ki zayıf hadislerin tamamen yok sayılması ve onların mevzu haberlerle eşdeğer sayılması insafıca bir davranış olmasa gerektir. 15 asırdır devam eden, dini bir kültür olarak yerleşen uygulamaların tamamen köksüz ve mesnetsiz uygulamalar olarak değerlendirilmesi selefe ve sünnete açık bir saygısızlık olacağı aşikardır.

Sonuç

Eser, bir hukuk kitabı hüviyetinden daha çok bir fetva ve bunun dayanaklarının zikredildiği bir risale şeklinde kaleme alınmıştır. Bu risale günümüzde de tartışılan bir konunun o günlerde de tartışıldığını göstermektedir. Risalede delil olarak kullanılan ayet ve hadisler, gıyaben yapılan duanın vefat eden kimselere fayda vereceğini açıkça göstermektedir. Yine Sünnet, mali ve hem mali-hem bedeni yönü bulunan ibadetlerin, bir başkası tarafından yapıldığında geçerli olacağını açıkça ifade etmektedir. Bunların dışında kalan konularda ise mezhepler farklı görüşlere varmışlardır. Metnin zahirine bağlı kalan ilk dönem Şafîî ve Malikî hukukçular kapsamı dar tutmuş, Hanefî ve Hanbelî hukukçular ise, dua kapsamında değerlendirdikleri diğer ibadet çeşitlerinin sevabının bağışlanabileceğini söylemişlerdir. Bu konuda uzun yıllardan beri süre gelen sahih bir örf de oluşmuştur. Bu nedenle Müslümanların vefat eden yakınlarına karşı bir sevgi ifadesi olarak yaptıkları bu işlemler bir dua olarak kabul edilebilir. Bidat ve hurafe olacak eylemlerden sakınıldığı sürece özellikle yaşayan kimseler için hayat rehberi olan Kur’an’ın okunması ve bunun için bir araya gelinmesinin İslam hukuku açısından bir sakıncasının olmadığı söylenebilir. Bunun belirli günlere bağlı, mutlaka/zorunlu olarak yapılması gereken bir eylem olarak benimsenmemesi, ticaretinin yapılmayıp karşılığında bir ücret alınmaması gerektiği hususu daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Müellif Serûcî’nin eserinde naklettiği hadislerle bakıldığı zaman ölen kimseler için Kur’an okumayı tavsiye eden ilk üç rivayet zayıf olup dördüncüsü Elbânî gibi bazı araştırmacıların, ravilerinden Ebû Osman ve babasının meçhul olmaları sebebiyle zayıf sayılacağını iddia etmelerine karşılık, bu ravilerin meçhul olmadıkları ve dolayısıyla sahih sayılması gerektiği tespit edilmiştir. Daha sonra zikredilen hadislerin ise sahih kaynaklarda yer alan hadisler olduğu açıktır. Bunlar her ne kadar vefat eden kimseler için doğrudan Kur’an okumayı emretmese de her biri yapılan bir iyiliğin başkasına faydasının olacağını, kişinin affına sebep teşkil edeceğini açıkça ifade etmektedir.

⁶⁴ Sehâvî, Muhammed b. Abdîrrahman (1403/1993). *Fethu’l-muğîs şerhu elfiyeti’l-hadîs*, Beyrut: Dâru’l kütübî’l-ilmîyye- c. I, s. 82; el-İrâkî, Zeynüddin (1970). *et-Takyîd ve’l-îdâh lima ‘utlika ve ‘uğlika min kitâbi ibni’s-Salâh*, Beyrut: Dâru’l-Fikr.

Ekler

I. Risalenin Arapça Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

قال مصنفها رحمه الله تعالى:

مسألة: يحق للإنسان أن يجعل ثواب عمله لغيره صلاة كان أو صوماً أو حجاً أو صدقة أو قراءة القرآن أو غير ذلك عند أبي حنيفة وأصحابه، وأحمد بن حنبل رحمهم الله، وينتفع به المهدي إليه.

روى الدارقطني عن علي بن أبي طالب عليه السلام أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ((من مر على المقابر فقرأ: {قل هو الله أحد} إحدى عشر مرة ثم وهب أجرها للأموات أعطي من الأجر بعدد الأموات))، وروى أبو بكر صاحب الخلال عن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((من دخل المقابر فقرأ سورة يس خفف الله عنهم يومئذ وكان له بعدد من فيها حسنات))، وعن أنس بن مالك أنه قال لرسول الله فقال: يا رسول الله! إنا نتصدق عن موتانا ونحج عنهم وندعو لهم، فهل يصل ذلك إليهم؟ قال: ((نعم إنه ليصل إليهم ويفرحون كما يفرح أحدكم بالطبق إذا أهدى إليه))، رواه أبو حفص الطبري.

وعن معقل بن يسار قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((اقرأوا على موتاكم سورة يس)) رواه أبو داود، وعنه صلى الله عليه وسلم: ((أنه ضحى بكبشين أملحين،

أحدهما عن نفسه، والآخر عن أمته)) متفق عليه، أي جعل ثوابه لأمته.

وذكر عبد الحق صاحب كتاب ((الأحكام)) في ((العاقبة)) قال:

روي عنه أنه قال: ((الميت في قبره كالغريق ينتظر دعوة تلحقه من أبيه أو أخيه أو صديق له، فإذا لحقته كان أحب إليه من الدنيا وما فيها)). وروى الحافظ اللالكائي في ((شرح السنة)) عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: ((يموت الرجل ويدع ولداً فترفع له درجة، فيقول: يا رب! ما هذا؟ فيقول: باستغفار ولدك لك)).

وقال تعالى: {وصل عليهم إن صلواتك سكن لهم} وقال: {واستغفر لذنبك وللمؤمنين والمؤمنات} وعن إبراهيم: {ربنا اغفر لي ولوالدي وللمؤمنين} ويدعى للميت في صلاة الجنائز واجمعنا على شفاعة الأنبياء عليهم الصلاة والسلام والأولياء للمذنبين في دخول الجنة بشفاعتهم، وكل ذلك ليس من عملهم، وقال تعالى: {ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين} دل مفهوم ذلك أن استغفارهم مفيد للمؤمنين، وقوله تعالى: {والذين جاءوا من

بعدهم يقولون ربنا اغفر لنا ولإخواننا الذين سبقونا بالإيمان ولا تجعل في قلوبنا غلاً للذين آمنوا} دل على أن هذا الدعاء ينفعهم، وفي ((العاقبة)) قال بشار بن غالب: رأيت رابعة العدوية العابدة في المنام وكنت كثير القراءة لها، فقالت: يا بشار هديتك تأتينا في أطباق من نور عليها مناديل من حرير، هكذا يا بشار دعاء الأحياء إذا دعوا لإخوانهم الموتى فاستجيب لهم، يقال: ((هذه هدية فلان)).

وقال بعض من يوثق به! كانت لي امرأة فقرأت في بعض الليالي آيات من القرآن وأهديتها إليها ودعوت واستغفرت لها، فلما كان في اليوم الثاني جاءتني امرأة أعرفتها قال: رأيت البارحة فلانة، تعني الميتة المذكورة في مجلس حسن وقد أخرجت أطباقاً من تحت سرير وهي مملوءة قوارير، فقالت: يا فلانة! هذه هدية أهداها صاحب بيتي، قال: وما كنت أعلمت أحداً بما أهديت)).

قال أبو قلابة: أقبلت من الشام إلى البصرة فمررت على مقابر فوضعت رأسي على القبر، فنمت، فإذا صاحب القبر في المنام قد وقف لي قال: ((جزى الله أهل الدنيا خيراً لا يزال يدخل علينا من دعائهم أمثال الجبال)).

وقال: ((حدثني من أتق به قال: رأيت فلانة في النوم قالت: يا هذا! امض إلى بنتي فلانة الفاعلة الصانعة تسبها، وقل لها: أهذا من البر أن أقعد مع النساء فتأتيهن الطرف والهدايا من عند بناتهن وإخوانهن وأهلين، وأتطلع أنا يميناً وشمالاً رجاء أن يأتيني منها شيء فلا يأتيني فأبقى خجلة عند النساء، وقل لها أو لفلان يمضي إلى موقع كذا فإن فيه دنائير مدفونة يفعل بها كذا وكذا، قال: فوجدت الدنائير كما قالت)). والأخبار في هذا الباب كثيرة.

وأما قوله تعالى: {وأن ليس للإنسان ليس ما سعى} فقد اختلف العلماء في هذه الآية على ثمانية أقوال:

إحداها: أنها منسوخة بقوله تعالى: {والذين آمنوا واتبعتهم ذريتهم بإيمان ألحقنا بهم ذريتهم} أدخل الأبناء الجنة بصلاح الآباء، قاله ابن عباس.

الثاني: أنها خاصة بقوم إبراهيم وقوم موسى، فأما هذه الأمة فلهم ما سعوا وما سعى لهم غيرهم، قاله عكرمة.

قال ابن وهب نظيره قوله تعالى عن قوم نوح: {يغفر لكم من ذنوبكم}، ومن للتبويض عند سيوييه لأنها لا تتراد في الوعيد عنده.

وقال تعالى: {قل يا عبادي الذين أسرفوا على أنفسهم لا تقنطوا من رحمة الله أن الله يغفر الذنوب جميعاً}

الثالث: المراد بالإنسان هنا الكافر، أما المؤمن فله ما سعى وما سعى له، قاله الربيع بن أنس.

الرابع: ليس للإنسان إلا ما سعى من طريق العدل، وأما من طريق الفضل فجازر أن يزيده الله تعالى ما شاء، قاله الحسين بن الفضل.

الخامس: أن معنى: {ما سعى} نوى، قاله أبو بكر الوراق.

السادس: أن ليس للكافر من الجزاء إلا ما عمله في الدنيا فيثاب عليه فيها حتى لا يبقى له في الآخرة خير، ذكره الثعلبي.

السابع: اللام بمعنى على: أي ليس على الإنسان إلا ما سعى كقوله تعالى: {فكلا أخذنا بذنبه}. .

الثامن: ليس له إلا سعيه غير أن الأساليب مختلفة فتارة يكون سعيه في تحصيل الشيء بنفسه، وتارة في تحصيل سببه، مثل سعيه في تحصيل ولد أو صديق يستغفر له، وتارة يسعى في خدمة الدين والعبادة فيكتسب محبة أهل الدين، فيكون ذلك سبباً حصل بسعيه، حكى هذين القولين أبو الفرج ابن الجوزي.

ومما يدل على هذا أيضاً أن المسلمين يجتمعون أيضاً في كل عصر ويقروون القرآن ويهدونه لموتاهم، ولم ينكره منكر، فكان إجماعاً.

وقوله صلى الله عليه وسلم: ((إذا مات ابن آدم انقطع عمله إلا من ثلاث))، لا يدل على انقطاع عمله على أنه ينقطع عمل غيره، لهذا أيضاً على وصول

الحج والصدقة إليه، وقضاء الدين عنه. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((الآن بردت عليه جلده))، ثم إن حقيقة الثواب لا فرق في فعله بين أن يكون ثواب حج أو صدقة أو وقف أو صلاة أو استغفار أو قراءة قرآن أو قضاء دين، فمغفرة الله تعالى صالحة لكل من غير فرق لمن أنصف وتطابق الأحاديث التي ذكرناها تدل دلالة ظاهرة على ذلك، وحديث ابن عباس في ((الصحيحين)) أن النبي صلى الله عليه وسلم: ((مر على قبرين)) الحديث.

قال الخطابي: (وهذا عند أهل العلم محمول على أن الأشياء ما دامت على أصل خلقتها وخضرتها وطراوتها تسبح الله عز وجل حتى تجف رطوبتها وتحول خضرتها أو تقطع من أصلها، فإذا خفف عن الميت بوضعه صلى الله عليه وسلم الجريدة على قبره فبطريق ذلك أن يكون ذلك بالقرآن الذي جاء به من عند الله سبحانه وتعالى).

وقوله صلى الله عليه وسلم: ((ما من مؤمن يشاك شوكة إلا رفعت له بها درجة وحطت عنه بها خطيئة)) رواه مسلم، والشوكة والمرض ليس فيهما صنيع، وقد حصل له رفع الدرجة وحط الوزر.

فنسأل الله تعالى التوفيق لكل خير، والحمد لله رب العالمين. وصلى الله على محمد وعلى آله وصحبه والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين.

II. Risalenin Tercümesi

Nefehâtü'n-Nesemât fî Vusûli İhdâi's-Sevâbi li'l-Emvât

Ahmed Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn b. İbrahim b. Abdulgani es-Serûcî

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Eseri tasnif eden (yüce Allah ondan razı olsun) şöyle dedi:

Mesele: Ebû Hanife, ashâbı ve Ahmed b. Hanbel'e (ra) göre insanın namaz, oruç, hac, sadaka, Kur'an okuma ve bunların dışında yapmış olduğu amellerin sevabını bir başkasına bağışlaması doğrudur; hediye edilen bundan faydalanır.

Dârakutnî'nin Ali b. Ebî Talib'den (ra) rivayet ettiği bir haberde Nebî (sav) şöyle dedi: "Bir kişi Kabristana uğrar ve on bir defa "Kul huvallahu ahad" suresini okur sonra sevabını ölümlere hediye ederse, ona (orada metfun) ölümler sayısınca ecir/mükâfat verilir."

El-Hallâl lakabının sahibi Ebûbekr, Enes'den (ra) şöyle rivayet etti: Rasûlullah (sav) dedi ki "Bir kimse mezarlığa uğrar ve Yasin suresini okursa, Allah (cc) o gün onlardan azabı kaldırır ve o kişiye orada yatan kimseler sayısınca hasenât/sevap verilir."

Enes b. Malik'den (ra) rivayet edildi ki o, Rasûlullah'a (sav) şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasulü! Biz ölümlerimiz için sadaka veriyoruz, onların yerine hacca gidiyoruz ve onlara (hayır) dua ediyoruz, bunların sevabı onlara ulaşır mı? Dedi ki: "Evet, onlara ulaşır ve sizden birisine bir tabak yemek hediye edildiğinde sevindiği gibi onlar da buna sevinirler." Hadisi Ebû Hafs et-Taberî rivayet etti.

Ma'kil b. Yesâr'dan, Rasûlullah (sav) şöyle dedi: "Ölmüş kimselerinize Yâsin suresini okuyun." Bu hadisi Ebû Dâvûd rivayet etti. Yine Rasûlullah'dan (sav) rivayet edilmiştir ki "O, bir tanesi kendisi diğeri de ümmeti için olmak üzere çok güzel (alaca) iki koç kurban etti." -Hadis Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir- Yani, kurbanın sevabını ümmetine bağışladı.

El-Ahkâm kitabının yazarı Abdulhak, el-Akibe kitabında şöyle zikretti: Rivayet edildi ki O (sav), şöyle dedi: "Ölmüş bir kimse kabrinde, suya batan/boğulmak üzere olan bir kişi gibidir. Babasından, kardeşinden veya arkadaşından gelecek bir dua bekler. Bu ona ulaşıncı dünya ve içindekilerden daha sevimli olur." Hafız el-Lâlkâî Şerhu's-Sunne isimli eserinde Ebû Hureyre'den (ra) şöyle rivayet edildiğini nakletmektedir "Bir kişi vefat ettikten sonra evladı ona dua edince, bu dua sebebiyle bir derece yükseltilir. Bunun üzerine "Ya Rabbi! Bu nereden icap etti?" der. Ona "Çocuğunun senin için istiğfarı/bağışlanma talebi sebebiyle" denilir."

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de buyurdu ki "Ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir"⁶⁵; "Hem kendinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!"⁶⁶ Hz. İbrahim'den (ra) naklederek "Rabbimiz! Beni, ana-babamı ve inananları bağışla."⁶⁷ Cenaze namazında ölmüş bir kimse için dua edilir. Ayrıca Nebilerin (as) ve velilerin günahkârlar için şefaet etmeleri ve bu şefaatleri sebebiyle cennete girecekleri konusunda icma ettik. Bütün bunlar, vefat eden kimselerin ameli değildir. Yüce Allah "Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır ne de müminlere"⁶⁸ buyurmaktadır. Bu ayetin mefhumu, istiğfarlarının/bağışlanma taleplerinin müminlere faydalı olacağına delalet etmektedir. Yüce Allah'ın "Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan

⁶⁵ Tevbe, 9/103.

⁶⁶ Muhammed, 47/19.

⁶⁷ İbrahim, 14/41.

⁶⁸ Tevbe, 9/113.

kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma!”⁶⁹ kavli ise, bu duanın onlara fayda vereceğine delalet etmektedir.

El-Akibe kitabında, Beşşâr b. Gâlib şöyle dedi: Allah’a (cc) çok ibadet eden Râbiatu’l-Adeviyye’yi rüyamda gördüm -onun ruhuna çok Kur’an okurdum- bana dedi ki: “Yâ Beşşâr! Göndermiş olduğu hediyeler bize üzerleri ipek mendille örtülü nurdan tabaklar içerisinde geliyor. Ya Beşşâr! Hayatta olanların duası işte böyledir. Vefat eden kardeşlerine dua ettikleri zaman, duaları kabul olunur ve onlara denir ki “Bu falan kimsenin size hediyesidir.”

Güvenilir kimselerden birisi şöyle dedi: Benim (vefat eden) bir hanımım vardı, onun için birkaç gece Kur’an’dan ayetler okudum, ruhuna hediye eyledim, ona dua ettim ve bağışlanması için Allah’a yalvardım. Ertesi gün olunca, tanıdığım bir kadın yanıma geldi dedi ki: Dün gece rüyamda -Vefat eden kastederek- falanca hanım efendi güzel bir yerde gördüm. Oturduğu yerin altından içlerine leziz içecekler konmuş, gümüş renkli şeffaf cam şişelerle dolu bir tepsi çıkardı ve dedi ki: Ey Falan! Bunlar bana ev sahibimin gönderdiği hediyelerdir, şimdye kadar onları hiç kimseye bildirmedim.

Ebû Kılâbe şöyle anlattı: Şam’dan Basra’ya doğru gidiyordum, yolda bir kabristana rastladım, başımı bir kabir taşına dayadım, bir müddet uyudum. Rüyamda kabirde yatan kimseyi önünde durmuş bir şekilde gördüm. Bana dedi ki: “Allah (cc) dünya halkını hayırla mükâfatlandırısın. Bizlere sürekli, onların duası dağlar gibi (sevap olarak) geliyor.

Müellif dedi: Bana güvendiğim bir kişi şöyle anlattı: “Falanca hanım efendi rüyamda gördüm, bana dedi ki: Ey Kişi! Şöyle şöyle yapan falan kızımın yanına var (bunu söylerken ona ağır sözlerle kızılıyordu). Ona dedi ki: Benim burada kendilerine kızlarından, kardeşlerinden ve ailelerinden güzel şeyler ve hediyeler gelen kadınların arasında, bana da bir şeyler gelir umuduyla sağa sola bakıp onlar arasında mahcup bir şekilde kalmam iyi, güzel midir? Ayrıca ona yahut falan kimseye de ki: şu mevkie/yere gitsin. Orada gömülmüş dinarlar bulunmaktadır, onlarla şu şekilde hayırlar yapsın. O kişi dedi ki: Dediği gibi kızı, o yerde gömülü dinarları buldu.” Bu konuda anlatılan rivayetler pek çoktur.

Yüce Allah’ın “İnsan için ancak yaptığı için karşılığı vardır”⁷⁰ ayetine gelince, Âlimlerimiz bu konuda sekiz farklı görüşe vararak, ihtilaf etmiştir.

Birincisi: Bu ayet “İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık”⁷¹ kavli ile nesh edilmiştir. Ayet babaların salih olmasıyla çocukların cennete girdirileceğini ifade etmektedir. Bu, İbn Abbâs’ın (ra) görüşüdür.

İkincisi: Bu ayet, Hz. İbrahim (as) ve Hz. Musa’nın (as) kavimlerine aittir. Ancak bu ümmete kendilerinin ve başkalarının onlar için yaptıkları (amellerden bir hisse) vardır. Bu görüş İkrime’ye (ra) aittir. İbn Vehb, bunun benzeri yüce Allah’ın Nuh (as) kavmi hakkında “Sizin günahlarınızı bağışlasın”⁷² kavli olduğunu söylemektedir. Sibeveyh’e göre metinde yer alan min harf-i ceri, teb’îz/baziyet içindir. Çünkü ona göre bu anlam, tehdit ifade eden yerlerde kast edilmez. Diğer bir ayet-i kerimede ise yüce Allah “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder”⁷³ şeklinde buyurmaktadır.

Üçüncüsü: Burada insan kelimesiyle kâfirler kast edilmektedir. Ancak mümine kendi yaptığı ve onun için yapılan (amellerin sevabı) vardır. Bu görüş te Rebî’ b. Enes’e aittir.

⁶⁹ Haşr, 59/10.

⁷⁰ Necm, 53/39.

⁷¹ Tur, 52/21.

⁷² Nuh, 71/3.

⁷³ Zümer, 39/53.

Dördüncüsü: Ayetin manası adalet gereği insana yaptığı için karşılığı vardır (ona zulmedilmez), fakat yüce Allah'ın yanından bir fazl/ikram ve ihsan olarak dilediğine arttırması ise caizdir. Bu görüşü el-Huseyn b. el-Fazl söylemektedir.

Beşincisi: Ayette geçen "Yaptığı" kelimesinin manası "Niyet ettiği" şeklindedir, bunu Ebû Bekr el-Verrâk söylemektedir.

Altıncısı: Kâfir için ancak dünyada yaptığı şeylerin karşılığı vardır. Orada bunların sevabı/karşılığı verilir ki Ahirette faydalanacağı bir hayır kalmasın. Bunu es-Sa'lebî zikretti.

Yedincisi: Metinde yer alan "lam" harf-i ceri "ala" anlamındadır, yani insanın üzerinde ancak yaptığı için sorumluluğu vardır demektir; yüce Allah'ın "Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık"⁷⁴ kavlinde olduğu gibi.

Sekizincisi: Onun için çaba ve gayretinden başkası yoktur. Şu kadar var ki bunda üslup ve metotlar farklıdır. Bazen çabası, bizzat bir şeyi yapma/elde etmede olur. Bazen kendisi için bağışlanma talep edecek çocuk ve arkadaşın bulunması gibi sebebini elde etmeyle olur. Bazen de ibadet ve din hizmetinde çalışır, dindarların sevgisini kazanır, sonucunda bu da onun çabasıyla oluşan bir sebep olur. Bu iki görüşü Ebu'l-Ferec ibnu'l-Cevzi nakletti.

Ayrıca Müslümanların her devirde toplanıp Kur'an okumaları, bunun sevabını ölmüşlerine hediye etmeleri ve bunu herhangi bir kişinin (müçtehidin) inkâr etmemesi/karşı çıkması, aynı şekilde sevabın bağışlanacağına açıkça işaret eden delillerdendir.

Rasulullah'ın (sav) "Âdemoğlu öldüğü zaman üç şey hariç ameli sona erer" hadisi, başkasının (yapacağı) amelin son bulması noktasında amelinin sona ereceğine delalet etmez. Aynı şekilde onun adına yapılan hac ve sadakanın sevabının ulaşacağı ve ödenen borcunun geçerli olacağı şeklinde varit olan hadisler de amel defterinin kapatılacağına delalet etmez. Rasulullah (sav) (vefatından sonra borcu ödenen bir kimse için de) "Şimdi derisi borç eleminden kurtuldu" buyurmuştur.

Sonra sevabın gerçekleşmesi kendi fiiliyle (yapılmış olmasıyla başkası tarafından eda edilmiş) hac, sadaka, vakıf, namaz, bağışlanma talebi, Kur'an okuma ve borç ödeme sevabı arasında farklılık arz etmez. İnsaflı olan/mantıklı düşünen bir kimse için Yüce Allah'ın mağfireti, her hangi bir fark olmadan herkes için geçerlidir. Zikrettiğimiz hadislerin uyumu/bir birini desteklemesi de açıkça buna delalet etmektedir.

Sahihayn/iki sahih hadis kitabında İbn Abbâs'tan (ra) rivayet edilen "Nebi (sav) iki kabre uğradı..." hadisine gelince, bu konuda el-Hattâbî'nin görüşü şöyledir: İlim sahiplerine göre bu, şuna hamledilir ki eşyalar ilk yaratılış, yeşillik ve tazeliğinde bulunduğu süre zarfında kuruyup canlılığı gidinceye, yeşilliği soluncaya yahut kökünden koparılincaya kadar aziz ve celil olan Allah'ı (cc) tesbih/noksan sıfatlardan tenzih ederler. Rasulullah'ın (sav) yaş dal parçasını kabrin üzerine koymasıyla ölen kişiden azap hafifletilince, aynı şekilde noksan sıfatlardan münezzehe yüce Allah katından gelen Kur'an'la da bu olur. Müslim'in rivayet ettiği Rasulullah'ın (sav) şu kavli de (bu konuda delildir) "Bir diken batmasından acı çeken bir Müslüman, bundan dolayı bir derece yükseltilir ve bir hatası silinir." Müslümanın hastalık ve dikenin batmasında da bir dahli/etkisi yoktur ve bununla onun için bir derece yükselmesi ve bir günahın silinmesi meydana geliyor.

Yüce Allah'tan her hayra ulaşmayı isteriz. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Allah'ın salatı/yardım ve desteği, Muhammed'e (sav) âline, ashabına ve kıyamet gününe kadar güzel bir şekilde onlara tabi olanlara olsun.

⁷⁴ Ankebut, 29/40.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ahmed b. Hanbel (2001). *Müsned*, (Thk. Şuayb el-Arnaûd ve Adil Mürşid), Müessesetü'r-risâle.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (2009). *es-Sünen*, (Thk. Şuayb el-Arnaud), Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (2008). *Müsnedu ebi Hanîfe*, (Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yakup b. Hâris el Hârisî. Rivayeti) (Thk. Ebu Muhammed el-Asyûtî), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1351). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbas Amme'stehera mine'l ehadîs ala elsineti'n-nâs*, Kahire: Mektebetü'l-kudsî
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1351/1932). *Keşfü'l-hafâ ve müzîllü'l-ilbas amme'stehera mine'l-ehadîs ala elsineti'n-nâs*, Kahire: Mektebetü'l-kudsî.
- el-Askalani, Ali b. Ahmed İbn Hacer (1971). *Lisânü'l-Mîzan* (Thk. Dâiratü'l-ma'rifi'n-nizamiyye, Hindistan), Beyrut: Müessesetü'l E'lemî.
- el-Askalani, Ali b. Ahmed İbn. Hacer (1971). *Lisânü'l-mizân*, (Thk. Dâiratü'l-ma'rifi'n-nizamiyye, Hindistan), Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî lî'l-matbûât.
- el-Askânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer (1418/1998). *Ref'u'l-isr an kudâti Mısır* (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-hâncî,
- el-Askânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer (1418/1998). *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır* (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-hâncî.
- el-Askânî, İbn Hacer (1964). *Telhîsü'l-habîr*, (Thk. Es-Seyyid Abdullah Haşim El-Yemânî el-Medîni), Medîne.
- el-Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (t.y.). *Umdetü'l-kâri şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.
- el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (2003). *Şu'abü'l-İman*, (Thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid), Riyad ve Bombay: Mektebetü'r-Rüşd ve Dâru's-Silefî.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail (1987). *el-Câmiu's-Sahîh* (Thk. Mustafa Dîbelboğa), Beyrut: Dâru ibn. Kesîr.
- Buhârî (1409/1989). *el-Edebü'l Müfred*, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut: Dâru'l-bşâiri'l-İslamiyye.
- el-Cürcânî, Ebu Ahmed b. Ali. İbn Adî (1418/1997). *El-Kâmil fî duâ'fâi'r-ricâl*, Beyrut: El-Kütübü'l-İlmîyye.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiru'd-Dîn (t.y.). *Silsiletü'l-ehâdisi'd-dîfeti'l-mevdûati ve eseruha es-seyyüü fî'l-ümmeti*, Riyad: Dâru'l-mârif.
- el-Elbânî, Muhammed Nasîruddîn (1985). *İrvâü'l-galîl fî tahrîci ehâdisi menâri's-sebîl*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye.
- el-Elbânî. Muhammed Nasîruddin (t.y.). *Sahînu câmiî's-sağîr ve ziyâdeh*, Mektebetü'l-İslami:
- el-Hakkârî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmet (2009). *Hediyetü'l ihdâ lî'l-embât*, (Thk. Ebu Abdurrahman Şevket b. Rifkı Şehaltuğ), Beyrut: Dâru'l-eseriyye.

- el-Hakkârî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmet (2009). *Hediyetü'l-ihdâ li'l-embât* (Thk. Ebu Abdurrahman Şevket b. Rifkî Şehaltuğ), Beyrut: Dâru'l-eseriyye.
- el-Halebi, İbrahim b. Muhammed b. Halil et-Trablûsî (1987). *Keşfü'l-hasîs men rumiye bi vazî'l-hadîs* (Thk. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut: Mektebetü'n-nahdati'l-Arabî.
- el-Hâzin, Ebu'l-Hasen Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim (1415/1993). *Lubâbu't-te'vîl fî meâni't-Tenzîl*, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- el-Heysemî. Nureddin (1992). *Mecme'u'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- el-Huveynî, Ebu İshak (1428/2007). *En-Neslü'n-nebâl bi mûcemi'r-ricâl*. Kahire, Daru'l-haremeyn
- el-İrâkî, Zeynüddin (1970). *et-Takyîd ve'l-îdâh lima 'utlika ve 'uğlika min kitâbi ibni's-Salâh*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- el-İrâkî, Zeynüddin (1987). *Tahrîcû ehâdîsi'l-İhya*, Riyad: Daru'l-âsime.
- el-Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, (1407/1986). *Musnedu's-şihâb*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- el-Kureşî, Muhyiddîn ebî Muhammed Abdülkadîr b. Muhammed (1413/1993). *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Daru Hicr.
- el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay (t.y.). *el-Fevâidu'l-behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- el-Müslim, Muhammed Mehdi (2001). *Mevsû'atü akvâli ebi'l-Hasen ed-Dârakutnî fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelihi*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb.
- el-Müttakî, Alaaddin Ali b. Hüsamüddin (1987). *Kenzü'l-Ummâl* (Thk. Bekri Hayyânî, Safvet Sekâ), Riyad: Müessesetü'r-risâle.
- el-Müttakî, Alaaddin Ali b. Hüsamüddin (1987). *Kenzü'l-ummâl*, (Thk. Bekri Hayyânî, Safvet Sekâ), Riyad: Müessesetü'r-risâle.
- en-Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (1420/1999). *Sünenü'n-Nesâî* (Thk. Mektebetü Tahkiki't-türas), Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref (t.y.). *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- er-Rafîî, Abdülkerim b. Muhammed (t.y.). *Târîhu Kazvîn*, (Thk. Azizullah el-Utâridî), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- er-Râzî, Fahreddin ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer (1420/1999). *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru ihyâit-turâsi'l-Arabî.
- es-Se'âlebî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf (t.y.). *el-Keşf ve'l-beyân fî-tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbûât.
- es-Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman (1403/1983). *Fethu'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadîs*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- es-Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman (t.y.). *el-Ecvibetü'l-merdiyye* (Thk. Muhammed b. İshak, Muhammed b. İbrahim), Daru'r-Râye.

es-Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman (1414/1993). *el-Fetâvâ el-hadîsiyye*, (Thk. Ali Rıda, Abdullah Rıda), Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (1996). *el-Leâlii'l-Masnûâ fi ehâdîsi'l-Mevzûâh* (Thk. Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda), Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye.

et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed (t.y.). *Mu'cemü'l-evsat*, (Thk. Tarık b. Uvedullah b. Muhammed ve Abdülmühsin b. İbrahim el Hüseyinî), Kahire: Dâru'l-Harameyn.

et-Temîmî ed-Dârî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir (1390/1980). *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsmail (1998). *Sünen*, (Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

et-Trablûsî, İbrahim b. Muhammed b. Halil el-Halebi (1987). *Keşfü'l-hasis men rumiye bi vazî'l-hadis*, (Thk. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut: Mektebetü'n-nehdati'l-Arabî.

ez-Zehebî, Şemsüddin ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Thk. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle.

ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b Ahmed b. Osman (1424/2003). *Tarîhu'l-İslam ve vefeyâtü'l a'lam*, (Thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru'l garbi'l-İslâmî.

ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b Ahmed b. Osman (1382/1963). *Mîzânü'l-i'tidâl*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.

Hâcî Halîfe, Mustafa b. Abdullâh Kâtip Celebî (t.y.). *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Daru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.

Hakim en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh (t.y.). *Müstedrek*, (Ta'lik: Şemsüddin ez-Zehebî).

Hatîb el Bağdâdî, Ebubekir Ahmed b. Ali (2002). *Tarîhu Bağdad*, (Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid (t.y.). *Sünen*, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut: Dâru'l-fikr.

İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah (1963). *İkmâlü'l Kemâl*, Haydarabad: Matbaatü'l-meclis dâru'l meârifî'l-Osmaniyye.

Kâtip Celebî, Hâcî Halîfe Mustafa b. Abdullâh (t.y.). *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, Beyrut: Daru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.

Kehhâle, Ömer b. Rizâ (t.y.). *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut: Daru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay (t.y.). *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.

Malik b. Enes, Ebu Abdillâh el Esbahî (t.y.). *el-Muvatta* (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut: Daru ihyâi't-türâsi'l Arabî.

Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdürrahman b. Abdürrahim (t.y.). *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu camiî't-Tirmizî*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn ibnü'l-Haccac el-Kuşeyrî (t.y.). *Kitâbü's-sahîhu'l-müsned*, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.

Özel, Ahmet (2002). "Kuresî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, c. XXVI, s. 441-442.

Özel, Ahmet (2009). "Serûci", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, c. XXXVI, s. 572-573.

Şehâltuğ, Ebû Abdurrahman Şevket b. Rifkî (1430/2009). *Mecmû' fîhi resâilun fî hukmi ihdâi sevâbi kirâeti'l-Kur'an li'l-emvât*, Amman: ed-Dâru'l-eseriyye.

Zuhayli, Vehbe (t.y.). *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr.